

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA INTELLEKTUAL QOBILIYATLAR, BILIM, KO'NIKMA, MALAKALARINI RIVOJLANTIRISHDA KOGNITIV VAZIFALARDAN AMALIY FOYDALANISH

**Sanaqulova Zilola, katta o'qituvchi
Jizzax davlat pedagogika univesiteti**

sanaqulova1969@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv vazifalar orqali dunyoqarashini shakllantirish, ularning bilim, ko'nikma va malaka qobiliyatlarini faollashtirishda, tarbiyachi tomonidan usul va metodlar keltirilgan. Kognitiv muammolarni hal qilishdagi qiyinchiliklar hamda ularni amaliy bartaraf etish konsepsiyalari ifodalangan.

Kalit so'zlar. Ta'lim, tashkilot, maktabgacha, tarbiyalanuvchilar, pedagog, vazifa, tarbiya, tafakkur, faoliyat, kognitiv, intellektual, mezon.

Maqolani maqsadini ochib berishda "Kognitiv", "Kognitiv vazifa" atamalarini to'xtalish zarur deb o'ylayman. "Kognitiv" so'zi inglizcha (lotin) "cognize" so'zidan olingan bo'lib, u bilmoq, anglamoq, tushunmoq va fikrlamoq yoki "cognition" bilish, tushunish kabi ma'nolarni beradi. O'z o'rnida bilish faoliyati insonning voqelikni bevosita sezishi, his etishi bilan bog'liq hodisadir.

"Vazifa" tushunchasini aniqlashga turli xil yondashuvlar ishlatilgan. Shu bilan birga, tizimli yondashuv (ko'rib chiqilayotgan konsepsiya bilan bog'liq) batafsil o'rganildi, muammoning asosiy xususiyatlari aniqlandi, turli vazifalarni tasniflash mezonlari aniqlandi, kognitiv vazifalar tizimini yaratish uchun turli xil asoslar ishlab chiqilgan, ularning murakkabligi va qiyinchilik darajalari o'rtasidagi bog'liqlik, vazifalarning murakkabligini baholash mezonlari o'rnatildi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirish vositasi sifatida ta'limiy o'yin faoliyatida kognitiv vazifalardan amaliy foydalanish V.V.Ageyeva, I.Y.Lerner, T.V.Napolnova, V.G.Razumovskiylarning asarlarida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. "Kognitiv vazifa" atamasi bilish jarayoni nisbatan mustaqil maqsadga ega bo'lganda qo'llaniladi. Kognitiv faoliyatda turli xil vazifalar ajratiladi: sezgi, mnemonik, nutq va aqliy. Tafakkurning bilishdagi aniqlovchi o'rni "vazifa" tushunchasini yanada tor ma'noga olib keldi. Maktabgacha yosh davrida nimani va qanday ifodalashiga qarab, uning olamdagi voqelikni qanday idrok qilishi, xotirasi, xayoli va tafakkurining o'ziga xosligi, rasmlar orqali olamdan olayotgan tassurotlari va bilimlarini yetkazishga harakat qiladilar. Rasmlar bolaning jismoniy va psixologik holatiga ko'ra o'zgarishi mumkin. (kasallik, kayfiyat). Aniqlanishicha, kasal bolalar chizgan rasmlar sog'lomlarnikidan ko'pgina jihatlari bilan farq qiladi.

Bolalar faoliyatida musiqa asarlari tinglashi tovushlarni turli asboblarda turlicha takrorlashi quvonch bag'ishlaydi. Keyinchalik haqiqiy qiziqishga aylanishi va musiqiy

qobiliyatni rivojlanishiga yordam beradi. Bolalar qo‘shiq aytishga, musiqa ostida turli ritmik, raqs harakatlarini bajarishga o‘rganadilar, vokal qobiliyatlarni rivojlanadi. Pedagogikada kognitiv vazifa yangi bilimlarni, usullarni (ko‘nikmalarni) izlash va o‘qitishda deb hisoblanadi. Kognitiv vazifalar tayyor namunalar bilan hal qilinmaydi, ammo zarur bo‘lgan yangi yechimlarni taxmin qilishadi. Kognitiv vazifada mavzu hal qiluvchi narsaga ega bo‘lgan va takomillashtirishni talab qiladigan ba’zi bilimlardir. S.Y.Yakovenko shartli ravishda kognitiv vazifalarni quyidagi toifalarga ajratdi: – mavjud bilimlar va siz bilishingiz kerak bo‘lgan narsalar o‘rtasidagi qarama-qarshilikni o‘z ichiga olgan axborot va kognitiv vazifalar, bilimlarni umumlashtiradigan naqshlarni topishga, ilgari olingan bilimlarni yangi shunga o‘xshash holatlarga o‘tkazish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan kognitiv vazifalarni o‘rgatish. Ushbu muammolarni hal qilishda pedagog tarbiyachi kognitiv vazifani tahlil qilishda bevosita ishtirok etadi.

– o‘rganilayotgan hodisa, jarayonlarni mustaqil baholashga qaratilgani va kognitiv vazifalar. Ushbu turdagi vazifalar bitta hodisaga oid bir nechta qarama-qarshi fikrlarni o‘z ichiga oladi; shu bilan birga, qidiruv va kognitiv vazifalarni ha lqilish butunlay maktabgacha yoshdagi bolalarga yuklanadi. Bir nechta oddiy tuzilmalardan murakkab tizimlarni yig‘ishni, muhim bo‘lmagan va ikkilamchi narsalarni ajratishni, hodisa yoki vaziyatni tahlil qilishni, vazifa elementlarini birlashtirgan va doimiy o‘zgarib turadigan sharoitlarni hisobga olgan holda ijodiy izlash vazifalari. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kognitiv topshiriqlarni tanlashda I.V.Sherbinoy tomonidan aniqlangan kognitiv vazifalar uchun asosiy psixologik va pedagogik talablarga rioya qilamiz:

- 1) muammoli;
- 2) nisbiy mustaqillik;
- 3) maqsadga muvofiqlik;
- 4) yechimning mavjudligi.

Tarbiyachi tomonidan kognitiv vazifa muammosini birinchi navbatda tan olinishi kerak bo‘lgan qarama-qarshi vaziyatni yaratishni anglash, uni yangi bilimlarga ehtiyoj paydo bo‘lishiga olib kelishdir. Vazifaning mustaqilligi yaxlitligi erishilgan javob keyingi yangi javobni olishga qadam bo‘lmasligi ma’nosida vazifaning o‘zini o‘zi ta’minlashi hamda vazifaning tor ma’noda mavjudligi qiyinchilik o‘lchovidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish qobiliyatlarini erkinlik sharoitida doimo rivojlantirish, istiqbollariga e’tibor berish kerak. Kognitiv muammolarni hal qilishni o‘rganish bolalar faoliyatining izlanish xususiyatini ta’minlaydigan prinsipga asoslanadi. Kognitiv muammolarni hal qilishni o‘rganishning asosiy usuli – bu maktabgacha yoshdagi bolalarga turli murakkablikdagi o‘quv topshiriqlarini taqdim etishdan iborat. Tarbiyachi o‘qitiladigan bilim vazifasini tanlashda hal qiluvchi omil – bu maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv mustaqilligining rivojlanish darajasidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan kognitiv muammolarni hal qilishni o‘rganish amaliyotida muayyan muammoni hal qilishda qiyinchiliklar paydo bo‘lishi mumkin bular quyidagilar:

1. Bolalar kognitiv vazifani qanday hal qilishni bilishmaydi.

2. Bolalar kognitiv vazifani noto'g'ri hal qilishadi.

Tarbiyachilar maktabgacha yoshdagi bolalarga muayyan kognitiv vazifani hal qilishda yordam berishning uchta usuli mavjud:

1. Tarbiyachi oldindan javoblarni qidirish, yo'nalishini aniqlab, ushbu turdagi bilim vazifasini beradi. Shundan so'ng, bola oldingi hal qilinmagan muammoni hal qilishga taklif qilinadi.

2. Ikkinchi usulning mohiyati shundan iboratki, tarbiyachi kognitiv vazifani asosiy vazifani yechimiga aylantiradi. Ammo shuni e'tiborga olish kerakki, har bir vazifani shu tarzda o'zgartirish mumkin emas.

3. Vazifani taqsimlashni o'z ichiga oladi, bunda ularning har biri qidirish xarakteriga ega va shu bilan birga asosiy, murakkab vazifani hal qilishi. Tarbiyachi maslahatni iloji boricha kamroq ishlatishi kerak, chunki mustaqil ravishda o'ylash va xulosalar chiqarish imkoniyatidan mahrum qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni kognitiv muammolarni yechishga o'rgatishda, tarbiyachi uchun bolaning fikrini yangi izlanishlarga yo'naltiradigan qarama-qarshi mantiqiy vaziyatlarni tashkil etish tavsiya etiladi. Bunday holda, tarbiyachi yechimlarni va uni topish usullarini taklif qilmasligi kerak. Bolalarga ma'lum kognitiv muammoni hal qilish usuli to'g'risida ma'lumot beriladi va uni hal qilish uchun algoritm beriladi, keyinchalik u har qanday bilim muammosini hal qilishga imkon beradi. Kognitiv vazifani keyinchalik uni o'zgaruvchan vaziyatlarda ishlatish bilan hal qilish usuli aytiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar algoritm tuzishni tasavvur qilishadi, ammo ba'zida bu o'z-o'zidan paydo bo'ladi. Ma'lum kognitiv muammoni hal qilish va yechimini mustaqil izlash, shuningdek, uni hal qilish algoritmini aniqlatadi.

Kognitiv vazifalarni hal qilish tarbiyachiga turli xil ta'lim sohasidagi bilimlarini tizimlashtirishga, imkon beradi. Bolalar topshiriqni qabul qilgandan keyin, uning bajarilishi tarbiyachining rahbarligi ostida tashkil etiladi: ma'lum va noma'lum narsalar aniqlanadi. Bu maktabgacha yoshdagi bolalarning predmetning xususiyatlari va fazifalari, tabiiy hodisalarning sabablari haqida taxminlar to'g'ri, xato yoki qarama-qarshi bo'lishi mumkin. Tarbiyachi bolalarning fikrlarini tinglashi, ularga e'tibor berishi kerak. Ularning g'oyalarni, taklif, istaklari bilan hisoblashishi kerak. Kognitiv vazifalar tizimi ketma-ketlikda ta'limiy o'yin faoliyati mazmuni va usullari nuqtayi nazaridan murakkablashadi. Bizning tushunchamizga ko'ra, kognitiv vazifa – atrofdagi dunyo haqida ma'lumot olishga va kognitiv qiziqishlarning rivojlanishini ta'minlashga, kognitiv faoliyatni shakllantirishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda kognitiv vazifa maktabgacha yoshdagi bolalarning bilim faolligini oshirish, dunyoqarashini shakllantirish darajasini muayyan tavsiyalar asosida o'sib borishiga erishish, tarbiyalanuvchilarni mustaqil, ijodiy fikrlashga, o'rganilayotgan masalalar mohiyatini chuqurroq anglashga o'rgatishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining o‘quv dasturi. – T., 2018.
2. Аверин В.А., Дандарова Ж.К., Дергач А.А., Зызыкин В.Г. Психология человека от рождения до смерти: Младенчество. Детство. Юность. Взрослость. Старость. – СПб.: Питер, 2001. – 652 с. Айзенк Г. Психология для начинающих. – Питер: 2000. – С.123.
3. Андриянова В.И. Развитие самостоятельного мышления-ключевая задача современного образования /Преподавание языка и литературы. – 2007. - №6. – С. 3-7. .
4. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. – Москва: Просвещение, 1966. – С. 446.
5. Гильбух Ю.З. Умственно одаренный ребенок. Психология, диагностика, педагогика.– Киев: НИИ психологии, 1992. – С. 83
6. Савенков, А. И. (2003). Учим детей выдвигать гипотезы и задавать вопросы. Одаренный ребенок, (2), 76-86.
7. Alimardonova, M. B. (2019). Model of cognitive development preschool children in